

SIPOS LAJOS

„Nem meggyőződés csinálja a háborút.”

Magyar költők és írók az I. világháború idején

1914. június 28-án, amikor Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét, a Monarchia által 1908-ban annektált Boszniában meggyilkolta Gavrilo Princip (akinek Szerbiában éppen most állítottak szobrot), Benedek Marcell a következőt jegyezte fel a naplójában: „A trónörökösét és feleségét meggyilkolták Szarajevóban. Árván maradt gyermekeit sajnáljuk, de egyébként valljuk be, egy kis megkönnyebbülést érzünk arra a gondolatra, hogy Ferenc Ferdinánd, aki fel akarta rúgni a magyar alkotmányt és valami osztrák-szláv-magyar trializmusban szánt nekünk Isten tudja, milyen szerepet – nem a királyunk.”¹ Ady 1914. július 3-án Boncza Bertának küldött levelében ezt írta: „[...] minket Váradon (Jászit, Bírót és engem) megríkatott a trónörököség drámája.” Az Ady Endre társaságához tartozó, jogakadémiai tanár, Ágoston György, a későbbi főispán, majd a tanácsköztársaságban népbiztos feljegyzése szerint el sem akarta hinni a hírt. Hatvany Lajos egy Saint-Germain-i szálló napos teraszán július legelején meg ezt jegyezte fel: „A modern embernek csak egy ellensége van: a természet, a vak elemek. Ezek ellen küzdeni: ez a mai kultúra. Ember ember ellen nem küzdhet többé [...]. És ha Belgrádot lövik is, hát Belgrád az Szerbia, Ázsia. De európai háború, az annyi, mint európai lehetetlenség.” Így vélekedett, más és más indoklással Kunfi Zsigmond és Jászi Oszkár, mindenekelőtt pedig Norman Angell, aki 1910-ben megjelent *The Great Illusion* című könyvében, melyet Kunfi Zsigmond fordított le *Rossz üzlet a háború* címmel, ezt írta: „Egy háború magának a győztesnek is többet ártana, mint használna”.²

Egy hónappal később, július 28-án azonban a Monarchia mégis hadat üzent Szerbiának, az elküldött hadüzenetre válaszul augusztus 1-je és 12-e között hadviselő fél lett a központi hatalmak részéről Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia, az antant részéről Oroszország, Franciaország, Belgium, Anglia; Olaszország és Románia 3-án bejelentette semlegességét.³

¹ BENEDEK Marcell, *Naplómat olvasom*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965, 253.

² Idézi: KIRÁLY István, *Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete az I. világháború éveiben*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, I, 25-27.

³ GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos, *A huszadik század története*, Bp., Pannonica Kiadó, 2000, 9-11.

A hadüzenetet követően mindkét oldalon gyors győzelmet reméltek, s mindenki háborúpárti lett. Az első hetekben – olvasható Stefan Zweig *Búcsú a tegnaptól* című könyvében – Európában „lehetetlenné vált, hogy valakivel értelmes beszélgetést lehessen folytatni. A legbékésebb, s legjobb kedélyű emberek szinte részegek voltak a vérgőzről. Olyan barátaim, akiket mindig meggyőződéses individualistáknak, sőt szellemi arisztokratáknak ismertem, egyetlen éjszakán fanatikus hazafiakká változtak, s patriótákból kielégíthetetlen annexionalistákká lettek. Minden beszélgetés ilyen ostoba szólammal végződött: >Aki nem tud gyűlölni, az igazán szeretni se tud.< Vagy durva gyanúsításokban csengett ki. Jó ismerőseim, akikkel esztendő óta sohasem volt semmi bajom, egészen durván azzal vádoltak meg, hogy nem vagyok osztrák már, és menjek át Franciaországba vagy Belgiumba. Sőt, óvatosan jelezték azt is, hogy az olyasfajta véleményeket, hogy ez a háború büntett, tulajdonképpen a hatóságok tudomására kellene hozni, mert a defetisták – ezt a szép szót akkor találták ki Franciaországban – a haza legsúlyosabb gonosztevői.”⁴ Budapesten és szerte Magyarországon is hasonló volt a hangulat. A hadüzenet előtti hónapban az utcákra tóduló tömegek „Megállj, megállj, kutya Szerbia / Majd megbüntet a Monarchia!” kezdetű dalt énekelték. Az emberek megrészegedtek a haza és a szabadság megvédésének jelszavaitól. A „nemzeti egység” jegyében korábbi antimilitaristák, pacifisták, szociáldemokraták is háborúpártiak lettek. A parlamentben, az ellenzék nevében, a Függetlenségi Párt háborút támogató deklarációját maga a pártvezér, Károlyi Mihály gróf olvasta fel, aki nem sokkal ezután önkéntesként jelentkezett a frontra.⁵

Ezenközben a Nyugat július 1-jei számában Ignotus *F.F. A politika mögül* címmel írt vezércikket. Nem utalt a hadüzenet háttérében meghúzódó politikai indítékra, a délszláv titkos csoportok ambícióira, a szerb-magyar ellentétre. Felemlegette ugyan az osztrák birodalom és Magyarország érdekütközését, a megölt főherceg Magyarországgal kapcsolatos esetleges terveit. Mindenekelőtt azonban a „könnyen” és „simán” folyó magyar mozgósítást, az ezredek hadrendbe állítását és harci készültségét idézte fel. Ugyanakkor kétséget nem hagyó módon hitet tett a dualizmus és a birodalom mellett.

Július 16-án újból Ignotus-cikk indította a Nyugat- számot. A *Háború* című írásában ismételten szót emelt „Ausztria–Magyarország” mellett. „Mindenkinek, aki az osztrák-magyar birodalomban él – fejtegette –, de mindenesetre minden magyarnak személyes

⁴ ZWEIG, Stefan, *Búcsú a tegnaptól*, ford. MÉSZÉROS Károly, Bp., Anonymus Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1945, 237.

⁵ GERGELY Jenő - IZSÁK Lajos, *A huszadik század története*, i.m., 10-12.

életérdeke, hogy az osztrák-magyar monarchia megmaradjon és nyugodt zavartalanságban éljen. Ez ma már háború nélkül lehetetlen. Ezért nem lehet, ezért nem lehetett e magyar földön vagy magyarságba tartozó ember józan ésszel más, mint magyar chauvin [sovén, azaz sovinszta], magyar nacionalista, magyar imperialista, magyar militarista. [...] Nekünk magyaroknak kell a magyar állam és kell a habsburgi birodalom [...].”

Ignotus mindkét cikkében érinti ugyanakkor a nemzetiségi kérdést is. Az első szólt „a horvátoktól s nemzetiségektől féltő [magyar] rendszer” –ről. A másodikban az 1914-ben létező Ausztria-Magyarországgal szemben felidézte a mindössze „Szegedtől Kassáig [...] Kanizsától Nyíregyházáig” terjedő „Kis- Magyarország” képét. Ebben az összefüggésben a háború-ellenesség és a birodalmiság, a „szenvedélyes habsburgista”-ság az egyes ember számára az ezeresztendő, egységes, az egész Kárpát-medencét kitöltő Magyarország és a megcsonkítható haza között választható két lehetőségként merült fel.

Az augusztus 16-i, szeptember 1-jei összevont számban ismét Ignotusé a lapindító írás. Az *Intermezzo* című cikkben világtörténeti és politikaelméleti szempontból tekintett az eseményekre. „Mint a gazdaságban – írta –, abban a valójában szintén gazdasági szervezetben, amit az államok és az országok jelentenek, a kis üzemeknek befellegzett. A nagyok felszívják az aprókat, s az amúgy is csak képzelt önállóság helyett jobb kartellbe vagy trösztbe tartozni, melynek aztán mint egésznek megmaradhatási érdeke az, ami külön-külön egyes részei: hogy az egészen belül minden egyesnek igazsággal s méltányosan fussa a számadásra.”

Ez a szám már igazi hadijelentés is volt. Kosztolányi Dezső *Öcsém* című versének címezte „A szerb hegyek mentén Ferenc József bakája”, aki „Ezer szurony között, szekerek éjjelében” csak az Isten segítségével bízhat. Schöpflin Aladár *Katona öcsémnek* című írásában „hosszú csapatban, felvirágozva, könnyes szemmel éljenző tömeg sorfala közt” menetelő katonákról van szó, akik „elébe mennek sorsuknak, belenéznek a szemébe, ellene vetik a vállukat, segíthetnek legyűrni, érezhetik a cselekvés gyönyörét”. Lányi Sarolta *A bátor igen* című versében ez olvasható:

Kifent kaszával, buzogányököllel
nagy tette fel most kicsinye-nagyja
és minden fejben lobogjon, égjen
a tömeg elszánt nagy akaratja.

Ady Endre a Nyugat szeptember közepi-október eleji számában, *Az ősz dicsérete* című versében nem a háborúban menetelést, az éljenző-könnyező emberek sorfalát, nem a „nagy tette” készülöket választotta veršhősnek. Ebben a ditirambikus alkotásban, az „én” és a „ti”, a természeti lét, az ember biológiai és szellemi lényege egymást kiegészítve, egymásba át – meg átfolyva a legáltalánosabb szinten jelenik meg:

Támadjatok föl, jól figyelő ősök:
Én tömeg-Mának nem adtam magam,
Nekem az ember egy folytonos ember,
S nekem semmi ma sem vigasztalan.

Ekkor már javában folyt a valóságos háború.

1914 augusztusában az Oroszország ellen készülő osztrák-magyar csapatok először Szerbiát támadták meg. Egy másik seregetest augusztus 23-án támadást kezdett Galiciában, Lublin és Chelm irányában, s bevették Krasnik és Komarov városát. Halász Gyula író, nyelvész, műfordító augusztus 26-án az alábbi sorokat írta édesapjának:

„Tegnap este már rajvonalba mentünk át két kilométerre a határtól. Az ellenség azonban eltűnt szemünk elől. Hatalmas látvány volt a felvonulás ideális csatatéren. Éjjel egy óráig meneteltünk a csillagos éjszaka misztikus homályában már orosz földön. Útlevel nélkül léptük át a határt 10 óra 30 perckor este. Ma hajnal óta vagyunk beljebb és beljebb az országban. Forrón tűz a nap.”

Szeptember 3-án a következő levelet küldte:

„Öt nagy ütközetben vertük az oroszot. Futnak befelé. Szorítjuk őket. Az ágyúk félelmetesen csapkodtak. Sértetlen vagyok. Sokan hiányoznak már, de halottunk kevés. Hűvös idők kezdődnek. Fel vagyok szerelve. Fáradalmakat, nélkülözést fényesen bírom, kitűnő egészséggel. Levelező-lapot ritkán írhatok. Aug. 21-iki lapodat (Zrínyi jelmondatával) ma kaptam meg.

Ölel szerető Gyula fiad”⁶

⁶ Halász Gyula tábori leveleiből, Nyugat, 1914. szept. 16 – okt. 1, 23.

Amikor ezek a levelek, néhány más korábbi társukkal együtt, megjelentek a Nyugatban, már senki sem bízott egyik oldalon sem a „villámháború”-ban. A magyar-osztrák hadsereg egységei augusztus második felében Szerbiában, a főerők Galiciában vereséget szenvedtek. Szeptember 11-éig a Galiciában támadó hadsereg jobbszárnya a Kárpátokig, a balszárny a Dunajec alsó folyásának vonaláig vonult vissza. Bukovina nagy része az oroszok kezébe jutott. Przemysl várát körülzárták az orosz katonai egységek.⁷

Az 1914. augusztus legelején kezdődött világháborúban a magyar írók és költők közül többen besorozott vagy önkéntes katonák voltak. Gyóni Géza Galiciában harcolt, Przemysl várában rekedt, egyike volt annak a 120 ezer embernek, akik 1915. március 22-én orosz fogságba került. Karinthy Frigyes ugyanitt volt gyalogos honvéd, Balázs Béla a szabadkai 54. menetzászlóalj önkéntese lett.⁸ Tersánszky Józsi Jenő 1914 és 1918 között önkéntesként harcolt a világháború különböző frontszakaszain (katonai élményeiről a Nyugatban számolt be, a *Viszontlátásra, drága* című háborús regényét 1918-ban az olasz fronton fejezte be).⁹ Tabéry Géza, Boncza Berta valamikori majdnem-vőlegénye, aki 1926-ban egyike lesz az Erdélyi Helikon Társaság alapítóinak, az orosz fronton harcoló 46. cs. és kir. Szegedi gyalogezred tisztje volt. Erdélyi Józsefet is ide vezényelték. Móricz Zsigmond saját kívánságára, Tisza István miniszterelnök külön engedélyével, 1915-ben kétszer, haditudósítóként szintén a keleti frontra került. Molnár Ferenc és az akkor már elvált felesége, Vészi Margit, Vészi Józsefnek, a Pesti Napló főszerkesztőjének és a Budapesti Napló alapítójának a lánya, szintén haditudósító lett. Krúdy Gyulát, bár a sorozáson fegyveres szolgálatra alkalmasnak minősítették, nem sorozták be.¹⁰ A sovány és tüdejével folyamatosan beteg Tóth Árpád, a sokféle bajjal kínlódó Ady, az idegbajával a Moravesik Klinikán küszködő Juhász Gyula, a *Fortissimo* megjelenése és a Nyugat betiltása után a sorozó bizottság orvosa által vizsgálat nélkül „untauglich”-há nyilvánított Babits nem teljesített katonai szolgálatot.

A háborúról írók és a tudósítók közül a legnépszerűbb Gyóni Géza volt. A *Lengyel harcmezőkön, tábortűz mellett* című kötetével, főleg a *Csak egy éjszakára...* című versével a legtöbbet idézett és szavalt alkotó lett, akárcsak a saját hazájában a *Csatdallal* Gerhard Hauptmann, a *Tábori dallal* Richard Dehmel (vagy a II. világháború idején a *Várj reám* című versével Konsztantyin Szimonov).

⁷ GALÁNTAI József, *Az első világháború*, Bp., Gondolat Kiadó, 1980, 180-182, 206-209.

⁸ *Halász Gyula leveleiből*, Nyugat, i.sz.

⁹ RÓNAY László, *Tersánszky Józsi Jenő*, Bp., Gondolat Kiadó, 1983, 40-49.

¹⁰ FRÁTER Zoltán, *Krúdy Gyula*, Bp., Elektra Kiadóház, 2003, 130.

A haditudósítók, akiknek lelkesítő cikkeket kellett küldeniük a frontról, nem egyformán „dolgoztak”. Molnár Ferenc „szépiró-haditudósító” volt. Az 1929-ben New Yorkban adott interjúja szerint értelmezte már ekkor is a riporter szerepét. „Amerikában és a világ bármely pontján – mondta -, a riporterek kimennek az utcára és tudósítanak a hírekről; mi azonban legtöbbször ki sem léptünk az irodánkból – hiszen mi nem külső, hanem belső hírekről tudósítunk. Mi vagyunk a hírek, vagyis elsősorban magunkról írunk, és csak aztán a hétköznapi élet történéseiről, amelyek tulajdonképpen csak az élet véletlenjeinek köszönhetőek, szemben a lét igazságtalanságaival”.¹¹ Molnár Ferenc, e szerepértelmezéshez híven általában a frontvonal mögött tartózkodott, tábormokokkal, tisztekkel beszélgetett. Hallomásból igyekezett összegyűjteni írásai tényanyagát. Szenvedélyesen érdeklődött a hőstettekről, név szerint szerepeltette a katonákat, elbeszélések alapján részletesen leírta külsejüket, kinézetüket, jellemüket, tetteiket. Különösen sokra tartotta a huszártiszteket vakmerőségükért. Vész Margit „riporter-haditudósító”-ként dolgozott. Nem másoktól hallott eseményeket írt le. Személyesen kereste fel a lövészárkokat és a katonai szállásokat, felült a harci repülőgépre, beült a tankba, figyelte a katonák hangulatát. Nem egy-egy hőstettéről készített riportot. Általában többes számot használt, ennek megfelelően „a repülősök”-ről, „a derék őrség”-ről, a „tartalékosok”-ról, „a mi fiaink”-ről írt. Részvétellel fordult a sebesültekhez, átélte sorsukat, különösen a nyomorékká lett harcosokét. *A francia amputáltak vonatában* című haditudósításában ekképp idézte az egyikük neki elmondott töprengését:

„ – Igaz-e, de mondja igaz hitére igaz-e, hogy olyan műkart kaphatok, aminek mozognak az ujjai, amit nem is venni észre? Feszült figyelemmel néz a szemembe – mert Toulonban van a menyasszonyom, és megijedne – vagy talán... Nem mondja tovább. Az ágy szélén ülve csendesen mesélek csodálatos műkarokról, amikkel írni lehet, igen, még talán zongorázni is, és gyűrűt hordani a kezén, és mesélek, míg a fekete parasztarc feszültsége megenyhül.”¹²

Móricz Zsigmond, aki mindig mindent személyesen akart látni és megismerni, 1915-ös fronttörténeteiben (riportokban, karcolatokban, elbeszélésekben), például *Aki úr, az úr, Dáska, Kinek hogy szolgál a szerencse, Kétszázötven lángos* című írásában a földműves-közkatonák mindennapjairól írt, a lövészárkokban, a harcok szüneteiben az otthoni életüket

¹¹ Idézi FODOR Mária, *Vérsi Margit sorsa a XX. századi magyar emancipáció tükrében*, szakdolgozat, PPKÉ BTK, 2005.

¹² Vö. I.m., 45-50.

folytatni akaró emberekről. De nem a látványt, a tettet rögzítette, hanem azt figyelte, miként változnak meg itt az emberek, hogyan készülnek a harc utáni otthoni életre, miként veszik észre (a *Levél* című írás szavait ismételve), hogy ha „a grófok meg az ügyvéd urak ugyanúgy pusztulnak itt mint ők, akkor az otthoni életben is meg kell lenni az egyenlőségnek, a szegény embernek el kell érnie, „hogy a maga szájaíze szerint intézze az ország dógát”.¹³ 1914 végen, 1915 legelején A Világban megjelent két cikkében, az *Átokverte orosz föld* és az *Orosz vérpatak* című írásában történeti összefüggéseiben értelmezte magát a harcot, a szemben álló feleket, minden nép jelenét és jövőjét. Az első cikkében a „barbár Oroszország”-ról ezt írta: „[...] csak akkor fog felszabadulni és emberi életre ébredni [ez a nép], ha a mi győzelmes fegyvereink elsöprik a föld színéről a kozák ezredeket, a négymilliós hadak tömegeit. Ha az összes, nem szervesen Oroszországhoz tartozó részek felszabadulnak, és mintegy külső erődöket alkotnak Európa keletén, az Ázsia itt maradt tömegével szemben. Ha az utolsó autokrata uralom megszűnik, s nemzeti élet támad a nihilizmus földjén.” Az *Orosz vérpatak* című cikkében szintén a jövőre gondolt. „Az orosz népet – írta – ez a mostani háború fogja rávezetni arra, hogy magára eszméljen. Már a japán háborúnak is az volt az eredménye, hogy az ország forrongásba tört ki, és egyik vonalon lázadásban szakadt fel s oly tömeges elégtelenségben a közvélemény, amire nem volt példa az egész elmúlt században. A forrongásokat elnyomták, leverték, vérbe fojtották. De a vége mégis az volt, hogy szociális szervezkedésbe lépett az ipari munkásság [...]”¹⁴

Móricz háborús tapasztalatainak példadarabja az 1916-ban megjelent *Szegény emberek*. A Tiszacsécse legkisebb házában született, az irodalomba a *Hét krajcár* című novellával belépett szerző társadalmi érzékenysége, szövegformáló készsége a műfaj teherbíró képességének pontos ismerete egyformán fontos itt. A huszonhat hónapi frontszolgálat után szabadságra haza jött, nevenincs szegény ember foglalja össze az életről, a jelenről és a jövőről formált

¹³ Vö. NAGY Péter *Móricz Zsigmond*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1962, 116-127.

¹⁴ MÓRICZ Zsigmond, *Erkölcsei sarkantyú*, s.a.r. NAGY Péter, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 406, 410.

véleményét. „[...] nem a muszka van a másik parton [...], hanem a másik parton vannak a gazdagok [...]. Mink vagyunk itt, ezen az oldalon, szegény emberek [...], mind itt vagyunk, akinek büdös putrija van [...], rongyos ruhája, nincsen ennivaló kenyere [...]. A másik parton ott van tisztí menázs [...]. Ott vannak a szép nagy házak, terített asztalok, meg a nagy hombárok, sok búza, benne sok bab, kóbasz, oldalas, sonka [...]. Oda süt még a nap is, még a madarak is odajárnak, mert ott jó danolni [...].”¹⁵

1916 júliusára-augusztusára általánossá vált a Móricz-novella főhősének célvesztése és sorsértelmezése. A frontról érkező levelek, a halottak és sebesültek számának növekedése, Románia hadba lépése, Erdély lerohanása, az ottaniak számottevő részének kétségbeesett menekülése, a csehszlovák és délszláv emigráns kormányok készülődése államuk megalapítására reménytelenné tették a helyzetet. „[...] az orosz hadsereg [eddigre] az uzsóki, vereckei, toromjai és körös mezei hágókon áttörte a szentséges >ezer esztendős< határokat, Olaszország hadat üzent, s a modern technika új találmánya, a rettegett pergőtűz soha nem látott hullamezőkké változtatta Doberdót és az Isonzó partjait; [...] 1916-ban már csak az elvakultak hittek a győzelemben [...].”¹⁶

Ebben az évben jelent meg Gyulai Ágost szerkesztésében a *Háborús antológia*, az előszó szerint tízezernél több versből válogatott háromszáznegy magyar költeménnyel. A szerzők között ott vannak a népnemzeti irány alkotói: Kozma Andor, Lévay József, Endrődi Sándor, Ábrányi Emil, Zempléni Árpád, Szabolcska Mihály. A Hét körét Kiss József maga jelentette. A kortársak közül verssel szerepelt Benedek Elek, Gárdonyi Géza, Móra Ferenc, Erdős Renée, Czóbel Minka. Jelen van a könyvben A Holnap költői sorából Dutka Ákos és Emőd Tamás. A Nyugat munkatársai közül a már idézett írásával Kosztolányi és Schöpflin Aladár, Babits Mihály a *Fiatal katona* című 1914-es versével, Juhász Gyula több költeménnyel, továbbá Rédey Tivadar, Kárpáti Aurél, Szép Ernő, Bodor Aladár, Somlyó Zoltán, a katolikus

¹⁵ Vö. CZINE Mihály, *Móricz Zsigmond*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1979, 97-99.

¹⁶ VÁRKONYI Nándor, *Pergő évek*, Bp., Magvető Kiadó 1976, 58.

költő triászból Sík Sándor és Harsányi Lajos, meg az 1920 után radikálisan kurzuspártivá lett Lendvai István. A versek nem kis részében a pusztulás felett érzett fájdalom és gyász hangjain szólnak. Alkotások idézik a fájdalmas hadieseményeket (Bakó Béla, *Przemysl...*, Szemere Kálmán, *Uzsoki szorosban*, Kiss Menyhért, *A gorlicei hajnal*, Gyökössy Endre, *Doberdo*). Többen emlegetik Petőfi nevét és szellemét, mások a hadak útján érkező „Csaba vezér” segítséget hozó seregét, meg az együtt harcoló „hún és gót” seregek legyőzhetetlenségét. Egyesek Istent vagy az „agg király”-t hívják segítségül (Magyar Bálint, *Imádság a hazáért*, Szávay Gyula, *A király*). A *Háborús antológia* Harsányi Lajos *Prológus az új élet elé – Petőfi szelleméhez* – című verssel kezdődik, azt sugalmazva, „Hogy új évezred arany-kor pirkad/ A büszke, ifjú, föltámadt magyarra!”. Lampérth Géza *A jövő dala* című alkotásának utolsó szakasza ekképp zárja a kötetet:

Sajgó magyar szívek, gyászos magyar lelkek

Kiket hétfájdalmak töre jár ma át –

Én nem zenghetem még mire úgy esengek,

De becsendítem már – szebb jövőnk dalát ...

Az antológiában, amelyikben a hazafiság reformkori és 19. századi toposzai jelentek meg (a magyarokat vezérlő-óvó Isten, a népéért hadba szálló Csaba vezér, a magyarok legyőzhetetlensége, Petőfi szelleme és áldozata, az agg, népet vezető király, a jövő évezred) nem szerepelt Ady-vers, nem volt olvasható a kötetben az *Új s új lovat* 1914 októberéből, a *Nótázó vén bakák* 1916-ból, nem szerepelt Kassák Lajos „A végtelen határban csokorban álltak” kezdő sorú verse az *Eposz Wágner maszkjából* című kötetből. És hiányzott az antológiából Babits Mihály *Játszottam a kezével* című alkotása 1915 augusztusából, egy bécsi műintézet

felkérésére írt *Miatyánkja* 1915 novemberéből és az 1916 márciusában elmondott *Húsvét előtt* a záró szakasz mindent elsöprő békevágyával.

Az 1916-os *Háborús antológia* tehát nem jelentette a világháborúban vesztesre álló magyarok általános hangulatát. Ekkorra már nem csak a frontokon harcolók és a szenvedő hátország várta a küzdelem befejezését. A magyarok megtapasztalhatták a Kárpát-medencében élő nemzetiségek államalapításra törő ambícióját is. A románok létre akarták hozni Nagyromániát a Tiszánál húzódó határokkal, a szlovákok a későbbi Csehszlovákiát, amelyik igényt tartott Pozsonyra, Vácra, Salgótarjánra, Miskolcra és a Tokaji borvidék egészére, a szerbek és horvátok a Drávát átlépő külön államukat. Németország még mindig nem mondott le a birodalom növeléséről. Oroszország 1916-ban még a pánszláv eszme jegyében kívánta egyesíteni a keleti, a nyugati és a délszláv népeket (1917 telétől okkupációs tervüknek a forradalom exportja lett szellemi alapja); Franciaország segítette a Csehszlovákia létrehozásán dolgozó Eduard Benest és a románokat.

Az 1916 utáni háborús események, az Egyesült Államok hadba lépése, a nyugati hadszíntéren két személyes, alacsony Renault tankok megjelenése, a velük együtt támadó nehéz tankok, meg a tankok és a repülők védelme alatt támadó gyalogság, a technikai és a személyi túlerő 1918 augusztusára eldöntötték a háború sorsát. A magyar-osztrák hadsereg október közepére már minden fronton vesztesre állt.

November 3-án mintegy száz magyar író, művész és politikus Kiáltványt tett közzé a Pesti Naplóban. „A Duna-medence népei – olvasható itt – egy önálló államszövetségben korlátlan gazdasági érintkezés mellett, legteljesebb függetlenségben megvalósíthatják a népek testvériségét, az emberiség teljes demokráciáját és kultúréletét. A nemzeti egységet nem a történelmi vagy nyelvi határok őrzése, hanem a nemzeti tudat egységének óvása, iskolák fenntartása, a szellemi értékek szabad áramlása, az azonos nemzetbe tartozók nemzettudatának kulturmissziós ápolása biztosítja.”

Ebben a nyilatkozatban már nem volt szó a korábbi Magyarország területének megtartásáról. Igaz arról sem, hogy az antant vezetőinek akarata szerint a majdani trianoni békediktátumban az ország területe egyharmadára csökken és három és fél millió magyar más kormányzatok fennhatósága alá kerül.